

Економічна спадщина К. Маркса: погляд через призму століть

Марксу, – это общество Разума. Нынешняя ноостическая социализация связана с реалиями современной информационной революции, с распространением сетевых коммуникационных структур. Современный глобальный социум утверждает свои ценности как планетарное информационно-сетевое общество. Логика глобальной социализации имеет и такое измерение.

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 23
2. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 46. Ч. I
3. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 46. Ч II
4. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 26. Ч II
5. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 3
6. Вернадский В. Биосфера и ноосфера. М., 2004
7. Соловьев В. Сочинения. М., 1988. Т.1.
8. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. М., 2002

Гайдай Тетяна Вікторівна

*д.е.н., доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЕКОНОМІЧНЕ ВЧЕННЯ К. МАРКСА: КОНТРОВЕРСІЙНІСТЬ НА ПЕРЕХРЕСТІ ЕПОХ ТА ОЦІНОЧНИХ ГЕШТАЛЬТІВ

Історична постать К. Маркса засвідчує багатогранність його особистості як мислителя, науковця (філософа, соціолога, економіста), ідеолога політичного руху, партійного будівничого та політичного діяча. З відстані історичного часу з упевненістю можна констатувати, що масштаби ідейного впливу цієї особистості у будь-якій з її численних іпостасей вийшли далеко за межі своєї історичної епохи, ставши надбанням інтелектуальної історії людства, а для значної його частини – реальним фактором історії.

Проте енциклопедична за своєю всеосяжністю теоретична спадщина К. Маркса як мислителя і науковця, а особливо її

Економічна спадщина К. Маркса: погляд через призму століть

центральна складова – економічна теорія марксизму – від часів її творення й дотепер не втрачає своєї контроверсійності. І хоч від часу виходу першого тому головної економічної праці Маркса – «Капітала» – нас відділяє вже понад півтора століття, Марксова економічна теорія на сучасному інтелектуальному тлі є не менш контроверсійною ніж раніше, якщо не більш.

У своєму словниковому значенні *контроверсійність* у застосуванні до вчення, теорії означає дискусійність, неоднозначність і різноманітність трактувань, спірність та суперечливість оціночних суджень і підходів. Її інтегральним свідченням, з *одного боку*, є те, що економічна теорія К.Маркса, на прикладі «Капіталу», не обділена світовим визнанням: твір перекладено 50 мовами, його сукупний тираж складає близько 50 млн. примірників, він витримав понад 500 перевидань і продовжує друкуватися по всьому світу, наближаючись, за деякими оцінками, за індексом цитування до індексу цитування Біблії. Проте, з *іншого боку*, за життя Маркса лідери тогочасної академічної економічної науки не відносили теоретичну полеміку з ним, крім Е. Бем-Баверка та В. Парето, до своїх наукових пріоритетів [1, с. 3], сама ж економічна теорія К. Маркса ніколи не належала до мейнстріму світової економічної науки, існуючи і розвиваючись формально на її периферії [2, с. 37], а в сучасних умовах у межах економічної гетеродоксії.

На наш погляд, потужними чинниками загострення контроверсійних трактувань та оціночних суджень щодо економічного вчення Маркса стали так звані історичні перехрестя чи злами історико-економічних епох, зокрема епохальні рубежі XIX-XX ст., а на сучасному етапі – XX-XXI ст.

Перетин XIX-XX ст. став *першим епохальним перехрестям* – трансформаційним переходом від так би мовити «класичного» (Марксового) капіталізму до технологічно-модернізованої господарської системи корпоративного капіталізму. На зламі цих економічних епох загострились дискусії щодо *перегляду* теоретико-методологічних основ економічної теорії марксизму, *переоцінки* ступеня її відповідності новим історико-економічним реаліям оновленого капіталізму. З одного боку, ідеологи ліберально-реформістської

Економічна спадщина К. Маркса: погляд через призму століть

ревізії марксизму з нової генерації європейської соціал-демократії (Е. Бернштейн, К. Каутський, Р. Гільфердінг та ін.) у 1880-90-х рр. піддали критичному перегляду, а по суті критичному спростуванню підвалини та фундаментальні положення Марксової економічної теорії (теорію вартості, капіталу та додаткової вартості, теорію зубожіння пролетаріату, а також сам вектор історичної тенденції капіталістичного нагромадження тощо). Аналогічну лінію критичного марксизму поділяли та кожний у свій спосіб творчо розвивали М. Туган-Барановський, М. Бердяєв, С. Булгаков та ін.

З іншого боку, на іншому полюсі ідейного протистояння вже під гаслами «захисту чистоти і непохитності» теоретичних засад марксизму в перші десятиліття ХХ ст. ідеологами російського більшовизму (В. Ульянов-Ленін та ін.) було протягнуто фактичну підміну-ревізію марксистської економічної ортодоксії у вигляді заколотничо-волюнтаристського «обґрунтування» можливості соціалістичної революції не на вищому, завершальному етапі історично-поступальної еволюції капіталізму, а на етапі ранньо-висхідного розвитку молодого постфеодального російського капіталізму. Наслідком чого, як відомо, стали багатомільйонні людські жертвоприношення на тлі насадження тоталітаризму та пануванням упродовж більшої частини ХХ ст. адміністративно-командної системи «реального соціалізму».

Для економічної теорії марксизму це також обернулось драматично – ставши частиною державної ідеології, як дослідна програма (ДП), вона перетворилась на суцільне «жорстке ядро» (незаперечні та неспростовні в рамках ДП набори фундаментальних, базових методологічних припущень та теоретичних тверджень). Це практично позбавило її розвинутої і здатної до подальшого вільного розвитку «захисної оболонки» – теоретико-методологічної площини активної модернізації та адаптування ДП до динамічних онтологічних і гносеологічних змін. За цих умов марксизм, як і будь-яка дослідна програма, неминуче був приречений на теоретичну «муміфікацію» – догматизацію.

Другим епохальним перехрестям, яке спричинило новий надпотужний вибух контрверсійних трактувань і дискусійно–

критичних переоцінок економічного вчення марксизму (його ідеології, методології, теоретичних основ, загальної економічної теорії та її складових, місця і ролі в історії економічних учень та економічної науки) став рубіж ХХ-ХХІ ст., який ознаменував нову перехідну, системно-трансформаційну епоху для країн Східної Європи. Економічне вчення марксизму, втративши в країнах постсоціалістичної трансформаційної чи емерджентної (виникаючої ринково-підприємницької) економіки роль складової державної ідеології, з одного боку, відкрилось для творчих і недогматичних трактувань [3; 4], а з іншого – навпаки, почало викликати стійку реакцію відторгнення, що послужило сприятливим ґрунтом для антимарксистських настроїв. Хоч слід зауважити, що економічний марксизм при цьому часом зовсім незаслужено «розплачувався» за ідейно-теоретичні нашарування ленінізму, сталінізму та інших «-ізмів».

Як не парадоксально, в той же самий час у високорозвинутих країнах ринкової економіки, які безпосередньо не зазнали «перетворюючого» впливу економічної теорії марксизму, спостерігався зростаючий інтерес до нього, особливо серед рафінованих інтелектуалів лівого крила. Так, наприкінці ХХ століття за результатами відомого голосування в Інтернет-рейтингу корпорації «ВВС» саме К. Маркс посів перше місце серед видатних мислителів II тисячоліття, випередивши І. Ньютона, А. Ейнштейна та Ч. Дарвіна.

І тут ми підходимо до ще одного аспекту контроверсійності трактувань економічної теорії К. Маркса – *контроверсійності оціночних гештальтів*. Представники економічної науки, включно із дослідниками історико-економічної проблематики, сприймають предмет дослідження (наприклад, учення, теорію) крізь власний науковий гештальт (від нім. *gestalt* – образ, форма, структура) – ментальний образ, сформований приналежністю до певної наукової парадигми в єдності її ідейних та теоретико-методологічних основ. Оціночний гештальт науковця – це своєрідна психологічно-світоглядна «лінза», «фільтр» бачення предмета дослідження, він є фактором психологічної інерції, що ускладнює сприйняття

Економічна спадщина К. Маркса: погляд через призму століть

та утвердження інших стандартів наукового мислення, відмінних від загальноприйнятих для даної парадигми.

Спробуємо систематизувати численні приклади контрверсійності існуючих оціночних гештальтів в аналізі економічного вчення К. Маркса:

- протиставлення на теренах економічної науки Маркса-ідеолога і політика Марксу-вченому, теоретику: відомо, що на рубежі XIX та XX ст. Маркс сприймався переважно як ідеолог пролетарського руху, ніж учений; був малознаний у колись економічної науки – англосаксонському академічному середовищі; у сучасній економічній теорії Марксу і дотепер знайшло місце лише в окремих течіях гетеродоксії, а визнання іншими напрямками складових його вчення спіткало хіба що теорію суспільного відтворення (кембриджська течія посткейнсіанства, калецкіанство);

- обстоювання ролі Маркса як вершителя наукової революції в економічній науці (що відповідає його науковій самооцінці) vs заперечення цієї ролі (віднесення постаті вченого до завершувачів класичної школи);

- протиставлення молодого і зрілого Маркса: вища оцінка його ранніх економіко-філософських рукописів 1840-х рр. ніж пізніх, зрілих економічних праць включно з «Капіталом» і навпаки;

- протиставлення Маркса як автора I і III томів «Капіталу»: I том як найбільш абстрактно-аналітична частина його твору, у якій була розроблена розгорнута система нових категорій вищого рівня абстракції (учення про двоїсту природу праці, постійний та змінний капітал, додаткову вартість, ступінь капіталістичної експлуатації, обґрунтування історичної приреченості капіталізму) протиставлялась змісту та аналітиці III тому, де діалектично знімались ці рівні вищого абстрагування, і навпаки;

- наявність одночасно існуючих ствердження і заперечення прозорливості історичних передбачень Маркса щодо історичної долі капіталізму: їх помилковість чи виправданість;

Економічна спадщина К. Маркса: погляд через призму століть

- співіснування твердження щодо класової непримиренності Маркса і контрверсійного твердження щодо нього як гуманіста;

- контрверсійні визнання марксизму в економічній науці переважно ученням історичного минулого чи, навпаки, – історичного майбутнього.

У цьому стислому нарративі ми далекі від того, щоб вичерпати увесь довгий перелік оціночних контрверсій, тим більше ставати на бік якоїсь з них, обстоюючи її правоту, враховуючи, що в умовах постмодерну будь-які оціночні підходи набувають ще більшої неоднозначності та плюралістичності. Залишаємо це захоплююче інтелектуальне заняття за читачем!

1. Ананьин О. Карл Маркс и его «Капитал»: из девятнадцатого в двадцать первый век // Вопросы экономики. – 2007. – № 9. – С. 72–86.

2. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: ГелиосАРВ, 2002. – 352 с.

3. Иноземцев В.Л. К теории постэкономической общественной формации. – М.: Таурус, 1995. – 330 с.; За пределами экономического общества: Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. – М.: Academia: Наука. – 1998. – 639 с.

4. Гальчинський А. Маркс и современный мир: Гуманистическая доминанта. – К.: Либідь. – 2015. – 328 с.

Тарасевич Віктор Миколайович

*д.е.н., професор, завідувач кафедри політичної економії
Національної металургійної академії України*

К. МАРКС: У ИСТОКОВ ФИЛОСОФИИ НАУЧНОЙ КРИТИКИ

Подзаголовок главного труда К. Маркса «Капитал» гласит «Критика политической экономии» отнюдь не случаен.